

El franquisme a Catalunya: intel·lectuals, cultures, llengües. Balanç i perspectives (2000–2015)

Olívia Gassol i Bellet¹
Universitat Oberta de Catalunya

La cultura va desenvolupar-se a Catalunya durant el període franquista en una situació d'excepcionalitat que, tot i evolucionar al llarg dels anys, va condicionar les característiques, la funció i l'equilibri de tots els elements que la conformen, des dels intel·lectuals i escriptors, les polítiques institucionals, el sector editorial i la premsa fins als usos lingüístics o als hàbits de consum. Però també el llenguatge de la crítica actual, sobretot de la que s'ha ocupat de la cultura d'expressió catalana, que ha amarat la historiografia antifranquista de conceptes com *intent de genocidi*, *desert*, *resistència*, *supervivència* o *recuperació*. La crònica del procés que resumeix aquest enfilall de termes és només una part del tot si es vol tenir una panoràmica completa del període a Catalunya, perquè, com a empresa històrica que era, el franquisme va ser un projecte de construcció d'una nova societat que necessitava, doncs, d'un marc cultural propi, que va implantar amb tots els recursos a l'abast, inclosos els repressius, i a còpia sobretot d'intervenir el passat per obtenir el material genètic del present.

Com subratllava Francisco Morente (2015: 163) als prolegòmens de l'assaig bibliogràfic sobre els intel·lectuals durant el franquisme, la història cultural és 'uno de los campos de producción más generosa en las últimas décadas'. Atès, doncs, l'abast i la complexitat dels temes sotmesos a balanç em proposo sintetitzar les principals línies de recerca en aquests darrers anys sobre cultura a Catalunya entre 1939 i 1975 sense cap pretensió d'exhaustivitat i fins i tot amb alguns buits deliberats, i assajaré d'apuntar sobre la marxa alguns temes que podrien encarrilar noves línies de recerca. Ho faré dividint l'article en àmbits per una raó operativa però també metodològica: l'intel·lectual i la cultura durant el franquisme, els sistemes literaris, el sector editorial i la censura, i la premsa com a espai de projecció d'un discurs sobre la tradició cultural. No em referiré ni a l'exili ni al sector educatiu, com tampoc a les arts plàstiques, la música i el cinema per una raó d'espai i perquè necessiten marcs metodològics previs sense els quals seria difícil esbossar-ne una síntesi, i tractaré el tema lingüístic en un sentit transversal sense entrar tampoc en plantejaments d'història de la llengua.

¹ Centre d'Estudis de les Èpoques Franquista i Democràtica, Universitat Autònoma de Barcelona.

Intel·lectual i cultura durant el franquisme

Els estudis sobre l'intel·lectual i el franquisme han tendit, malgrat l'heterogeneïtat de plantejaments, a tractar la qüestió en termes de continuïtat i ruptura de la tradició liberal. El 2004 Jordi Gracia publicava *La resistència silenciosa* que, continuadora de la tesi defensada per ell mateix uns anys abans a *Estado y cultura* (1996), representa de llavors ençà la cadena d'estudis articulats entorn de la idea que la tradició liberal i moderna, tot i la ruptura del 1939, perviu en la immediata postguerra encara que fos clandestina i minoritària; resorgeix a mitjan anys cinquanta coincidint amb la dissolució de la cultura feixista en les revistes dels joves falangistes i del SEU (*Alcalá, La Hora, Alférez, Acento Cultural* o *Laye*), i es desclou en la dècada següent amb un esclat de capçaleres i editorials que lideraran la modernització cultural del país. El mateix any, Santos Juliá (2004) treia a la llum *Historias de las dos Españas*, un assaig on negava, en canvi, la continuïtat de la tradició liberal si no era fins als anys seixanta, quan el fracàs econòmic del règim i l'entrada del sector opusdeista en les estructures de l'Estat van desplaçar els antics intel·lectuals falangistes, que començarien només llavors a replantejar-se la pròpia tradició cultural i, amb ella, els seus antecedents. Ultra les diferències en les conclusions, els llibres de Gracia i Juliá són dos exemples, quan se'n comparen els instruments d'anàlisi, del problema teòric amb què es troben els estudis d'història dels intel·lectuals i de les idees que s'ocupen del franquisme i dels seus precedents culturals a l'hora de definir els límits de conceptes essencials com modernitat i liberalisme o dels fonaments sociològics de la cultura de tombant de segle i de les seves derivacions (vg. Saz 2015).

Al marge d'aquesta cruïlla metodològica, que caldria seguir explorant, si una cosa sembla evident, però, és que de la Transició ençà l'interès de la recerca no s'ha centrat tant a redefinir les perspectives analítiques de la història cultural, en què necessàriament queda inserida la història dels intel·lectuals i de les idees, com a desplaçar el focus d'atenció de l'objecte d'anàlisi tot a l'ample de l'espectre que va des de la resistència antifranquista fins a les diverses formes de col·laboració amb el règim. Els estudis pioners de Josep Benet (1973, 1995), Josep Massot i Muntaner (1978a, 1978b), Josep M. Solé i Sabaté (1985) i Francesc Vilanova i Vila-d'Abadal (1999) sobre les polítiques de repressió van marcar el camí dels primers treballs de referència sobre el paper de l'intel·lectual en la vertebració de l'antifranquisme des de la clandestinitat (Samsó 1994–1995, Balcells & Pujol 2002–2007) i en els moviments d'oposició universitària o política (Colomer 1978, Molinero & Ysàs 1981, Heine 1983, Díaz i Esculies 1996), que en conjunt han fonamentat les bases d'una historiografia que acota els límits epistemològics del període franquista en termes de *continuïtat* o *ruptura* de la tradició (Risques, Vilanova & Vinyes 2000; Santacana 2013). Aquest enfocament ha dut en els darrers anys, en sintonia amb l'auge dels corrents de recuperació de la memòria i amb els nous plantejaments teòrics que se'n deriven en confluïr aquells amb el discurs històric (Traverso 2006), a definir-lo en relació amb la capacitat

de delimitar els usos i les funcions del passat en la societat de la postguerra, just quan el revisionisme s'institucionalitza en l'acció propagandística del règim per mitjà de la qual van capilaritzar en l'opinió pública uns missatges que passaven per redefinir etiquetes historiogràfiques tan conegudes com *modernisme*, que durant la postguerra va ser un moviment escarnit des de molts sectors de la cultura oficial perquè no encaixava en els límits provincians que havia reservat el règim per a Catalunya (Castellanos 2011), o *decadència*, esdevingut en alguns textos poc menys que un argument legitimador del procés de substitució cultural (Marrugat 2011); per esporgar molts elements de la poètica catalana fins a reduir-la a pura expressió folklòrica (Marrugat 2011), o per reivindicar certs aspectes d'autors tan populars com Jacint Verdaguer o Joan Maragall a fi de conformar-los a uns interessos de grup (Gassol 2006).

Per aquesta via, doncs, s'ha progressat en l'estudi de la cultura oficial i de com van contribuir-hi els intel·lectuals catalans, alguns dels quals, com Eugeni d'Ors i el seu *Glosari*, havien canalitzat durant els anys vint i trenta alguns elements definitoris del feixisme, un fenomen tanmateix comú a tot Europa. El 4 i 5 de juliol de 2008 el Centre for Catalan Studies de la Universitat Queen Mary va celebrar a Londres el que és fins avui el congrés més revelador sobre aquesta temàtica, *The Dark Side of Catalan Culture. Far-Right Ideologies in the Work of 20th-Century Catalan Artists and Writers*, on a més de difondre aproximacions a figures tan destacades com el mateix Ors, J.V. Foix, Josep Pla, Llorenç Villalonga, el grup de *Destino*, Salvador Dalí o Juan Arús (editades després a cura de Larios 2013), va obrir línies de debats a l'entorn, per exemple, del feixisme com a forma de modernització (vg. Murgades 2013 i Cairol 2013), o reflexions molt pertinents sobre la incomoditat amb què alguns estudiosos han afrontat aquest aspecte de la cultura catalana, de vegades derivada en anàlisis justificatives que han rebaixat o negat la participació d'aquells intel·lectuals amb el règim i que s'expliquen, entre altres motius, per un mal comú: haver pres acríticament les memòries preventives que els personatges estudiats van escriure a les acaballes del règim. Els casos d'Ignasi Agustí i Carles Sentís són paradigmàtics en aquest sentit, i també les aproximacions ben distintes de sengles biografies recents, a mans de Sergio Doria (2013) el primer i Francesc Vilanova i Vila-d'Abadal (2015) el segon, el qual ha refutat per la seva banda la tesi sostinguda des d'un sector notablement variat del periodisme català que Sentís només es va acomodar al règim de Franco sense arribar mai a ser franquista. Una estranya antinòmica, en efecte, encara molt freqüent en alguns grups d'opinió i que té també implicacions revisionistes, fetes (o usades) més en clau de present que de passat, com es fa palès en els pròlegs militants amb certes opcions polítiques actuals que acostumen a acompanyar-los: vegi's sinó el que signa Carlos Ruiz Zafón a la biografia citada de Doria o les mossegades de Manuel Trallero al llibre de Josep Guixà (2014) *Espías de Franco. Josep Pla y Francesc Cambó*.

Sense entrar ara a resseguir les polèmiques sobre si les conversions al franquisme havien nascut en aquests escriptors i periodistes del convenciment o empeses per la necessitat, el fet és que en la darrera

dècada i mitja s'han superat les tesis fonamentades sobre la idea de desert cultural (Morán 1998) i s'ha avançat per comprendre com va organitzar-se la cultura oficial o pública, i com en el procés d'institucionalització, el franquisme va comptar amb els intel·lectuals —els *afectos*, naturalment (Santacana 2012a)—, els quals van repartir-se els espais vacants per causa de les baixes de la guerra, de l'exili o les depuracions, i van gestionar —en alguns casos, dissenyar—, els projectes i les institucions culturals del règim. Entre els organismes de competència estatal, destaquen les aportacions de Jaume Claret (2003, 2006) dedicades a la depuració de la Universitat catalana, les recerques d'Antoni Malet (2009) sobre el paper polític de la Delegació del CSIC a Catalunya entre els anys 1941 i 1956, i els estudis d'August Rafanell (2002, 2006, 2011) a l'entorn de l'Instituto Internacional de Cultura Románica de Sant Cugat, vinculat al CSIC, i de les teories lingüístiques del seu director, Antoni Griera, a qui ha considerat el filòleg català de Franco. En l'esfera diplomàtica, Mireia Capdevila i Francesc Vilanova i Vila-d'Abadal (Capdevila & Vilanova i Vila-d'Abadal 2007 i 2017, Capdevila 2010) han treballat la representació diplomàtica i les relacions politicoculturals de l'Alemanya nazi a la Barcelona franquista, i Arnau Gonzàlez i Vilalta (2009) l'acció propagandística del consolat italià i el Fascio de la mateixa ciutat. En l'àmbit provincial, s'han fet les primeres aproximacions sobre les polítiques culturals i educatives de la Diputació de Barcelona (Moliner & Ysàs 2007, Gassol 2011): dels centres nous, com l'Instituto Español de Estudios Mediterráneos (Gassol 2011) i dels que va heretar de la Generalitat republicana pel decret de derogació de l'Estatut d'Autonomia. És el cas, per exemple, de la Biblioteca de Catalunya, rebatejada com a *Central* (Fontanals & Losantos 2007); de l'Institut del Teatre, que Enric Gallén ha tractat a partir de la gestió de qui va ser-ne director fins a 1970, Guillermo Díaz-Plaja (Gallén 2015b), o del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona, avui sòlidament estudiat gràcies sobretot a l'obra de Francisco Gracia Alonso (2001, 2002–2003, 2009), centrada en part en la figura clau de Martín Almagro (Gracia Alonso 2012). A escala municipal, Eulàlia Pérez Vallverdú (2009b) ha esbossat la política cultural de l'etapa de l'alcalde Miguel Mateu i Pla (1939–1945) i el 2014 va comissariar l'exposició fotogràfica a partir del material fons de l'Arxiu Municipal *Barcelona en postguerra: 1939–1945*, que es pot visitar virtualment (<http://www.bcn.cat/bcnpostguerra/>). Tot i els avenços en el camp de les polítiques culturals provincials i municipals, resten llacunes notòries en tot l'arc cronològic, que es tornen encara més grans fora de la ciutat de Barcelona, i molta feina per fer en els arxius d'ajuntaments, diputacions i governs civils. En aquest últim cas, són molt remarcables el llibre de Javier Tébar (2011) entorn de la gestió de Correa Veglison i el volum coral del mateix Tébar, Manel Risques, Martí Marín i Pau Casanellas (2015), que comprèn els governadors de Barcelona fins a 1977. La situació és encara deficient pel que fa a les entitats privades. Excepte l'Ateneu Barcelonès, que no va ser intervingut per l'Estat com l'Ateneo de Madrid però que el 1939 va quedar sota la tutela del Servicio de Prensa y Propaganda de FET y de las JONS (Santacana 2006), manquen treballs que cartografiïn

l'entramat intel·lectual vertebrat en cenacles com, per exemple, la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

Potser de totes les instàncies que tenien el control de la cultura oficial de la postguerra, a més de l'Estat i l'Església, la Falange disposa avui d'un nombre d'estudis més compacte, que comprèn des dels òrgans d'expressió ideològica com revistes i diaris —tractades més endavant—; els models estètics dels seus escriptors més actius i influents com Joan Ramón Masoliver (Hernández Hernández & Acín 2002) o Luys Santa Marina (Manjón-Cabeza Cruz, 2005), o l'acció repressiva. Sobre això darrer, Pérez Vallverdú (2009a) va editar i prologat l'emblemàtica sèrie de retrats de polítics, escriptors i artistes, que Miguel Utrillo va dirigir a *Solidaridad Nacional*, els 'Fantasmones rojos'. El volum és un testimoni de l'irracionalisme falangista i un model a parts iguals de la funció repressiva de la premsa durant la postguerra i del programa liquidacionista de la tradició del catalanisme polític i cultural de la nova elit intel·lectual del primer franquisme. Recentment, Ferran Gallego (2014) ha publicat *El evangelio fascista*, on analitza la cultura política del franquisme a partir dels discursos dels intel·lectuals falangistes i dels debats que van protagonitzar. Un dels més transcendents va ser la batalla dialèctica entre Laín Entralgo i Calvo Serer, un duel politicocultural de fet entre falangistes i nacionalcatòlics entorn del ser d'Espanya que va sobrepassar els límits dels volums *La España sin problema* (1949) i *La España como problema* (1949) fins a materialitzar-se en la divisió entre *comprendivos* i *excluyentes*, que Ridruejo va usar per distingir les actituds divergents quan a primers dels cinquanta es planteja el problema de la integració dels vençuts en el projecte nacional franquista, i amb ell, la cultura catalana i els seus intel·lectuals. Jordi Amat (2007) va dedicar-hi la monografia *Las voces del diálogo*, basada en el que entén com el «momento más fecundo de la relación entre los literatos catalanes y españoles» que hauria superat la posició de resistència de la literatura catalana; això és, els congressos de poesia que se celebrarien a Segovia, Santiago i Salamanca entre 1952 i 1954, un dels projectes patrocinats per l'equip del ministre d'Educación Nacional Joaquín Ruiz-Giménez. En *El llarg procés* (Amat 2015) fa de la tesi punt de partida d'un discurs crític que aspira a bastir una crònica intel·lectual de Catalunya des de l'any 1937 fins avui, però que no amaga la presa de posició personal respecte de l'obra i del pensament polític de personalitats com Francesc Cambó, Gaziol, Josep Pla, Jaume Vicens Vives o Jordi Pujol que enfoca a explicar unes opcions polítiques ben actuals. L'anomenat diàleg entre Catalunya i Espanya el reprendrien a mitjan dècada dels seixanta Julián Marías (1966) i Maurici Serrahima (1967), quan l'intel·lectual comença a recuperar de cara a l'opinió pública, cada cop més mobilitzada, el valor de veu crítica, compromesa amb l'antifranquisme i amb els moviments socials d'oposició; un fenomen que coincideix no debades amb els moviments estudiantils d'oposició política (Hernández, Ruiz & Baldó 2007, Larios 2012), i amb l'entronització del realisme social en el cànon literari, que a mans de Joaquim Molas i Josep Maria Castellet prendrà a Catalunya

un valor programàtic arran de l'antologia *Poesia catalana del s. XX* (1963).

En aquesta línia, s'han anat consolidant els treballs sobre la col·laboració dels escriptors en les plataformes polítiques de tot l'espectre ideològic de la resistència, des del marxisme, en revistes com *Nous Horitzons* (Cebrián & Hispano 2011), al progressisme cristià, representada per *El Ciervo*, que José Antonio González (1992) havia estudiat a primers dels noranta i que anys més tard Feliciano Montero (2005) ha pres com a base per il·lustrar l'evolució de l'intel·lectual catòlic de posicions conformes amb el règim a l'antifranquisme. I també per *Serra d'Or*, a la qual em referiré més endavant. Totes seran canals de penetració d'idees i ideologies, transmeses moltes vegades des de les plataformes de l'exili o per recepció directa dels models europeus i americans, els quals jugarien un paper clau en l'evolució de molts intel·lectuals, inclosos els que havien format part de les estructures del règim als primers quaranta. Eren els signes, en definitiva, de transformació social, que arrenca a la meitat de la dècada dels cinquanta fins ben entrada la següent i que Agustí G. Larios, Xavier Pujadas i Carles Santacana (Larios, Pujadas, Santacana 1999; Santacana 2012b i 2015: 83–84) coincidint amb Jordi Casassas (2009) han definit en termes de consciència generacional articulada entorn d'una idea de 'Nova Renaixença' dels principis culturals i polítics del catalanisme interromputs el 1939, que el règim, alarmat davant de l'evidència que vint anys de polítiques repressives no havien pogut tanmateix eliminar la cultura del catalanisme, es planteja la conveniència de supervisar-ne el ressorgiment a fi d'evitar que esdevingués un factor de reivindicació política, com ha demostrat Santacana a partir dels informes secrets del Consejo Nacional del Movimiento (Santacana 2000).

Això no obstant, s'ha tendit encara recentment a beure dels relats memorialístics a l'hora d'explicar el lideratge dels intel·lectuals en els actes de reivindicació catalanista com la primera lectura poètica del Price, convocada el 1970 per Joan Colomines, Joaquim Horta i Francesc Vallverdú; en les manifestacions estudiantils com la Caputxinada, o en les concentracions de protesta com el tancament a Montserrat de 300 intel·lectuals catalans per pressionar el Govern perquè no executés els condemnats pel consell de guerra de Burgos, per recordar només els moviments de resistència més emblemàtics. El 2014, Santos Juliá va recollir en el volum *Nosotros, los abajo firmantes* un aplec exhaustiu de manifestos, que és un document útil per a investigadors.

Finalment, cal remarcar la funció bàsica de les biografies en la història dels intel·lectuals, per la capacitat inherent al gènere d'hibridar la trajectòria personal amb el context social, polític i cultural. En aquest sentit, són paradigmàtiques les que s'han dedicat en aquets darrers quinze anys a Martí de Riquer (Gatell & Soler 2008), Jaume Vicens Vives (Gatell & Soler 2012) o a Carles Sentís (Vilanova i Vilad'Abadal 2015), citada més amunt. Però també els balanços acadèmics, com el que va dedicar el TRILCAT a Josep Maria Castellet en el marc del Simposi *J.M. Castellet: seductor, ilustrado y visionario* (UPF,

2014), que va servir de base per al volum col·lectiu *Josep M. Castellet, Editor i mediador cultural* (Gallén & Ruiz Casanova 2015).

La crítica i els sistemes literaris

Si una cosa deixa en evidència la crònica dels intel·lectuals és que per molt que vagi lligada a la història de les professions intel·lectuals, els escriptors hi ocupen un paper important; i per tant, també la història de la literatura, que cal abordar necessàriament des d'un criteri de llengua.

Les recerques sobre literatura catalana en el context cultural dels anys del franquisme ha evolucionat en les darreres dècades. Fins als anys vuitanta, quan encara no tenien una presència destacable en l'àmbit acadèmic, es van concentrar bona part dels esforços a crear les grans sistematitzacions de la història de la literatura d'aquests anys del franquisme, que molt sovint marxaven adherides a un discurs resistencialista, i a una valoració del conjunt dividida en períodes, que tot i les divergències normalment coincideix a establir dos grans moments encara acceptats com a vàlids: la resistència, del 1939 fins a la mort de Carles Riba el 1959, i la recuperació, de llavors en endavant, que és quan es produeix un relleu generacional i un canvi de paradigma cultural, amb un mercat literari que busca la normalitat amb nous segells editorials, premis, col·leccions, diaris i revistes (Molas 1966; Fuster 1972; Triadú 1982, 1985). A la dècada dels noranta s'amplien considerablement les recerques. És llavors que comença a canviar el mètode crític i apareixen els primers grans treballs comparables amb els d'altres sistemes literaris europeus, que busquen alternatives a les grans divisions cronològiques per fixar-se en els mecanismes interns de la literatura o en la confluència de corrents com l'existencialisme, treballat per Xavier Vall i Solaz (1994, 1995, 2000a, 2000b, 2003) de llavors ençà en relació amb l'engatjament o l'objectivisme, o com a marc per a la recepció d'autors com Camus. La tendència s'ha consolidat recentment amb estudis de les formes del realisme (Aulet 2000, Simbor 2002, 2005) i de la postmodernitat en la construcció cultural dels darrers anys del franquisme (Martínez-Gil 2006, Marrugat 2013, Picornell 2013). Aquesta línia d'estudis supera aquell llenguatge particularista de la història de la cultura catalana feta des del resistencialisme, i permet sense deixar al marge el context històric d'interrelacionar el sistema literari amb altres, en la línia, per exemple, dels estudis comparats o els estudis culturals, que en els darrers anys han focalitzat l'atenció en la teoria dels polisistemes, les formes d'internacionalització i mediació literària, la teoria de la recepció o els *translations studies*. En aquest sentit està treballant en els últims anys el Grup d'Estudis de Traducció, Recepció i Literatura Catalana (TRILCAT), dirigit per Enric Gallén, que va celebrar a Lleida el 2005 el simposi *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX* (Gibert *et al.* 2007), en el qual es va dedicar un bloc a la postguerra (fins l'any 1951), amb aportacions, entre altres, de Marcelino Jiménez sobre la relació del crític Díez-Canedo amb Catalunya; d'Amparo Hurtado sobre el primer recull de narracions que publica a la postguerra

Víctor Català, *Retablo* (1944), com una operació de traducció al castellà entre l'autora mateixa i María Luz, o de Josep M. Ramis, que relata les dificultats que es troba Sebastià Juan Arbó a l'hora d'autotraduir al castellà les cançons i els registres dialectals de *Terres de l'Ebre* i les solucions adoptades entre la supressió i la folklorització. El 2013 es va celebrar el *II Simposi sobre literatura catalana i espanyola*, centrada en *Lectures dels anys 50* (Gallén & Ruiz Casanova 2013), que és la dècada que la historiografia ha coincidit a assenyalar com d'estabilització d'alguns canvis que, en el cas de les accions proposades pel sector cultural català, suposen una ampliació progressiva de les perspectives respecte de la dècada anterior, motivada per la relaxació (lleu si es vol) de les polítiques més agressives de control i persecució de les idees, i per l'impuls de la nova generació, amb joves que van assumir aviat el rol de modernització intel·lectual del país. El seminari ha aportat, per exemple, una visió comparativa de les novel·les de joventut de Sánchez Ferlosio i Josep M. Espinàs (Armando Pego), i ha revelat les interferències mútues en l'obra i en el pensament de José María Valverde i Gabriel Ferrater (Jordi Amat), o entre el mateix Ferrater i Jaime Gil de Biedma (Laureà Bonet).

El 2013 Mercè Picornell va publicar el valuósíssim *Continuïtats i desviacions. Debats crítics sobre la cultura catalana en el vèrtex 1960/1970*, que situa en la dècada de 1960, coincidint amb la crisi del pensament modern, les portes d'entrada a la postmodernitat i l'inici del canvi de paradigma cultural que ha posat les bases de la literatura catalana fins avui, perquè és quan es crea una indústria editorial de caràcter comercial, es vertebrava una xarxa cultural interterritorial seguint un principi d'unitat lingüística o es planteja l'encaix entre l'escriptor i la cultura de masses en fenòmens, per posar un dels exemples més treballats i coneguts, com ara la Nova Cançó. Picornell i els investigadors del grup Literatura Contemporània: Estudis Teòrics i Comparatius (LiCETC), dirigit per Margalida Pons a la Universitat de la Illes Balears, s'ha especialitzat en les formes de l'experimentalisme en el període que comprèn el tardofranquisme fins a tombant de segle i ha publicat títols tan remarcables com *Textualisme i subversió: Formes i condicions en la narrativa experimental catalana (1970–1985)* (Pons 2007) o *Transformacions. Literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà* (Muntaner 2010).

La literatura castellana feta a Catalunya durant el 1939–1975 s'aborda, en general, com una part no diferenciada del sistema literari espanyol, especialment quan es tracten aspectes com el trencament el 1939 de la tradició liberal, o encara més si són d'ordre estètic o derivats de l'acció de la censura en els textos literaris. Això no obstant, la (re)construcció sobretot en la Barcelona de postguerra d'una nova xarxa d'empreses literàries de mans dels escriptors que es van convertir en una part de la cara visible de la nova intel·lectualitat del règim, necessita un enfocament orgànic, perquè hi conflueixen condicionants locals, que impliquen des de la manera com es va organitzar l'administració franquista i, amb ella, els òrgans de propaganda, que en els primers anys va ser decisiva a l'hora de dissenyar els primers programes culturals, fins a les diverses maneres d'afrontar el problema

de la tradició. Un cas exemplar d'aquesta confluència entre política, cultura i territori és l'editorial Yunque, fundada per Joan R. Mosoliver sota la tutela de Dionisio Ridruejo el 1939 (Moret 2002: 19–29). El projecte, que va tenir una vida efímera va publicar en les col·leccions Solera de España i Documentos veritables maniobres propagandístiques d'autors falangistes tan destacats Luys Santa Marina, Ernesto Giménez o Félix Ros, i també Poesia en la Mano (1939–1940), la sèrie dirigida per ell mateix i inspirada incondicionalment en la col·lecció de preguerra Oreig de la Rosa dels Vents de Josep Janés, i on es proposaven, al marge de qualsevol referent literari català, models poètics com Quevedo, San Juan de la Cruz, Dante o Rilke, que suposen, com ha estudiat Manuel Llanas (2007a: 45), «un capgirament dels referents culturals». *Entregas de poesía*, fundada pel mateix Juan Ramón Masoliver, Fernando Gutiérrez i Diego Navarro el 1944, va constituir-se com la revista de referència de la poesia espanyola a Catalunya, amb propostes relativament eclèctiques que la crítica ha coincidit a valorar si no en oposició sí amb un valor distintiu respecte de la madrilenya *Garcilaso*. Jaume Pont (2007) n'ha esbossat la trajectòria, el programa i la funció, marcada per aquesta voluntat de situar-se en el centre del discurs poètic a Barcelona. Aquests són només una mostra dels primers projectes de creació d'un discurs literari, que neixen lligats al procés més ampli de substitució cultural que farà que durant molts anys la presència de la literatura en castellà colonitzés tots els espais de l'esfera pública. En una visió de conjunt encomiable, Dolores Manjón-Cabeza Cruz (2005) ha dedicat la tesi doctoral a la poesia en castellà a Barcelona durant el període 1939–1950, que té el valor de ser una panoràmica de la manera com va articular-se a la ciutat unes condicions per fer viable la producció poètica en castellà i generar un debat sobre el gènere: revistes a més de *Entrega de poesía* com *Verde Viento* o *Leonardo*, editorials i col·leccions com *Poesia en la mano*, *Azor*, *Barca Nueva* o *Cobalto*, tertúlies i promotors com Juan Ramón Masoliver, Ramon Santos Torroella, Luys Santa Marina, Félix Ros, entre altres, van contribuir, sobretot a partir del moment que Dionisio Ridruejo i César González Ruano es van instal·lar a Barcelona el 1943, a consolidar uns models poètics diferents als que es proposaven des de les revistes madrilenyes referents del gènere, això és, *Escorial* i *Garcilaso*. Seria desitjable treballar la resta de gèneres amb les mateixes aspiracions de globalitat.

La dècada següent quedarà marcada pel creixement d'una nova promoció universitària, que a Barcelona va donar una plèiade d'escriptors, també d'artistes, editors i arquitectes que escrivien i publicaven majoritàriament en castellà i que ben aviat, gràcies sobretot als esforços programàtics de Josep Maria Castellet en l'antologia *Veinte años de poesía española* (1960), serà pres amb valor generacional. L'Escola de Barcelona, després dels estudis històrics de Carme Riera (1988) i Laureano Bonet (1994), que n'havien delimitat, des dels anys vuitanta, les línies mestres d'anàlisi, continua sent avui centre d'atenció de la crítica, encara que no tant fixada en la idea de grup, sovint relativitzada, com en la producció literària dels seus membres o dels

discursos intel·lectuals que destil·laven alguns dels seus projectes culturals, en especial la revista *Laye*, de la qual parlaré després.

En el camp de la traducció durant el franquisme, un aspecte fonamental de la mediació cultural, el TRILCAT ha estat especialment actiu a l'hora de crear àmbits de debat amb resultats que es concreten en els Simposis sobre traducció i recepció, el tercer sobre *Traducció i el món editorial de postguerra* (Coll-Vinent, Eisner & Gallén 2011). També el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC, UAB), dirigit per Montserrat Bacardí, ha consolidat espais de discussió acadèmica en les jornades bianuals sobre traducció i literatura, l'última sobre *Traduir teatre a la postguerra* (2014), a més de fer una tasca fonamental d'anàlisi i reivindicació del valor de les traduccions d'autors de postguerra, com Maria Aurèlia Capmany (Carles Biosca 2007) o Antoni Pous (Ramon Farrés 2004). El 2012 Bacardí va publicar l'antologia *La traducció catalana sota el franquisme*, que presenta un corpus textual heterogeni però alhora coherent que és essencial per conèixer els problemes, els dubtes i les inquietuds amb què es trobaven els traductors al català i que és alhora un testimoni de la traductologia (o traductologies) incipients de l'època, marcada quan no per la gairebé impossibilitat d'obtenir permisos per publicar fins a 1951, per la falta de recursos, d'escoles i de reconeixement. En el punt de trobada entre els estudis de traducció i de gènere, el GETCC i el Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació de la Universitat de Vic, liderat per Pilar Godayol, han treballat en projectes coordinats la relació entre censura, polítiques editorials, gènere i ideologia.

El sector editorial i la censura

La censura i les condicions de la postguerra van ser una estocada al sector editorial a Catalunya, sobretot l'especialitzat en llibre en català, que el 1939 va desaparèixer de l'esfera pública fins al 1946. La represa seria lenta. Des del 2006 tenim a l'abast una història completa de *L'edició a Catalunya* del període franquista a cura de Manuel Llanas (2006, vg. també Llanas 2007b). També alguns treballs sobre els editors més influents. Josep M. Cruzet serà un dels més importants des que reobre amb Manuel Borràs La casa del Libro, fundada amb Antoni López-Laús el 1924 com a llibreria Catalonia, i en reprèn la vessant editorial en la Selecta, que amb col·leccions com Biblioteca Selecta, creada el 1946, o Biblioteca Perenne, el 1948, seran vitals per divulgar els autors clàssics i contemporanis, com ho van ser també els premis Joanot Martorell, que convocà amb Aymà entre 1951–1959, el Víctor Català de narració i el de biografia Aedos a partir de 1953 i l'Yxart d'assaig, el 1956. M. Josepa Gallofré (2003) ha publicat l'epistolari entre Cruzet i Josep Pla, que mostra sense ombres de cap mena les dificultats per escriure i editar en els primers anys del franquisme (i també per arribar al públic), així com el creixement de l'editorial, el funcionament de la censura i de l'autocensura, a més de la dinàmica laboral de Pla. No obstant el pes de l'editorial en la represa dels anys

quaranta i cinquanta, encara que amb els anys s'apartés de les novetats a mesura que s'especialitzava en l'edició de clàssics i obres completes, l'estudi de la Selecta encara està per fer, en bona mesura per causa de les dificultats d'accedir fins ara al fons d'arxiu de l'entitat. Després dels retrats intel·lectuals ja històrics de Cruzet de la ploma de Pla (1970), Molas (1977) i Samsó (1994–1995, I: 227–267), Llanas (2013) n'ha fet conèixer també l'epistolari amb Gaziell. Mireia Sopena, per la seva banda, ha treballat l'etapa de l'editorial Pòrtic sota la direcció de Josep Fornas (Sopena 2006a) i, a partir de l'acció editorial de Josep Pedreira, ha reconstruït amb documentació inèdita la història de la col·lecció Els Llibres de l'Óssa Menor i del premi Óssa Menor després anomenat Carles Riba que van ser, des de 1949 fins a la venda del segell el 1965 a Aymà, una plataforma que aplegaria els poetes consagrats i les noves generacions (Sopena 2011). Amb tot, una part dels projectes editorials des de la postguerra fins a l'esclat del mercat editorial dels anys seixanta i setanta no compten encara amb monografies exhaustives i sistemàtiques, bastides a partir de fons documentals. Selecta, com he dit abans, és un dels buits més vistosos; però també Edicions 62, per exemple, l'editorial encara avui més rellevant del llibre en català, que tot i algunes aportacions centrades en col·leccions com Llibres a l'Abast (Sopena 2006b, 2009) o fetes en clau biogràfica (Vallverdú 1987, 2013; Castellet 1988, 2012), no ha estat objecte encara d'un estudi global, al marge de sumaris commemoratius (AADD 1979, AADD 1987).

Des del darrer quart del segle XIX, Barcelona era, però, i continua sent capdavantera en l'edició de llibres dins l'àmbit estatal. El pes de l'edició en castellà era immens ja abans de la guerra, de manera que el 1939, malgrat les pèrdues que va suposar l'exili, el canvi del marc legislatiu, les mesures repressives adreçades al sector cultural, que el règim entenia com a potencialment insurrecte, va anar guanyant espais ràpidament. Xavier Moret va publicar el 2002 una aproximació a la història de l'edició a Espanya del 1939 a 1975, on fa palesa la importància per a la dinàmica cultural del país dels segells editorials establerts a Barcelona i dels seus principals editors: Josep Janés, Luis de Caralt, Josep Vergés, José Manuel Lara, Carlos Barral o Carme Balcells. Aprofitant els actes del centenari Josep Janés celebrats el 2013, Josep Mengual (2013) ha presentat *A dos tintas*, un llibre a mig camí entre la biografia, la crítica literària i la història de l'edició, bàsic des d'ara per entendre el catàleg del seu segell. El grup de recerca Historia de la Cultura Impresa en España coordinat per Jesús A. Martínez Martín (2015) des de la Universitat Complutense de Madrid, ha publicat una història de l'edició, el llibre i la lectura durant el franquisme que, tot i les mancances pròpies d'una obra d'aquestes característiques, presenta una cartografia sinó completa sí orientativa del sector.

La censura és, però, un fenomen complex que s'ha abordat des de perspectives per tant molt diferents a més de la història de l'edició, especialment en els darrers anys, en els quals s'ha recollit un nombre més elevat que mai d'aportacions, gràcies, sobretot, a la major facilitat d'accés als fons de l'Archivo General de la Administración encara que

no s'hagin suprimit del tot les restriccions; a la maduresa de la tradició historiogràfica (Massot 1979; Abellán 1979, 1980, 1989, i, molt especialment, Gallofré 1990, 1991a, 1991b); a la creació de grups de recerca que han diversitat les aproximacions metodològiques al tema, i també a iniciatives com la revista *Represura* (<http://www.represura.es>), que des de 2006 és una plataforma cabdal per als investigadors especialitzats en el camp de la repressió i la censura. En el número inaugural de la nova etapa engegada el 2015 s'ha dedicat un monogràfic a la censura franquista i la cultura en llengua catalana (Gallén 2015c).

Sense voluntat de resseguir ni tan sols sumàriament les principals aportacions d'aquesta darrera dècada i mitja, pel volum i la dispersió inabastable en aquest article (vg. l'estudi de revisió de Gassol & Sopena 2017), sembla que, en línies generals, s'ha decantat l'interès cap a l'impacte de la censura en la traducció, d'una banda, i els textos teatrals i espectacles, de l'altra, perquè havien estat tradicionalment àrees poc analitzades però segurament també gràcies a l'impuls impel·lit pel grups de recerca que hi han dedicat projectes d'investigació: el Grup d'Estudis de Traducció, Recepció i Literatura Catalana (TRILCAT) de la Universitat Pompeu Fabra, el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) de la UAB i el Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació (GETLIHC) de la Universitat de Vic. En el primer àmbit, això ha permès, d'una banda, identificar els criteris de la censura per als textos traduïts en tot l'arc cronològic del franquisme (Bacardí 2012: 11–94) sobre la base d'una tradició d'estudis pioners però parcials en aquest aspecte (Gallofré 1991a, 1991b, Vallverdú 1987, 2004), i especialitzar, per l'altra, la recerca en parcel·les fins ara poc explorades com les traduccions d'assaig (Sopena 2006b, 2009) i literàries (Jané-Lligé 2013, Farrés 2013, Julio 2015), o la crítica de gènere (Godayol 2013, 2015; vg. també 2016), però també a ampliar-ne les aportacions en aquelles més acotades, com l'abast del *boom* editorial als anys seixanta (Cornellà-Detrell 2010, 2013). En l'àmbit teatral, en confluència sovint amb els estudis de traducció (Gallén 2013, Guntín & Garcia Sala 2014), destaca la feina feta per Gallén (2005a), al capdavant del TRILCAT i Francesc Foguet (2011, 2013, 2015a, 2015b; vg. també Feldman & Foguet 2016), gràcies a la qual coneixem avui millor l'ordenament jurídic distintiu que regulava aquest sector, així com els criteris de control, que van oscil·lar al llarg dels anys. Això no obstant, tot i que s'ha mantingut constant la tendència d'editar o examinar expedients d'obres de qualsevol dels gèneres o d'autors com ara Salvador Espriu (Ribera Llopis 2011) o Mercè Rodoreda (Talavera i Muntané 2014), s'han fet passos en la bona direcció per arribar a descriure els mecanismes de la censura eclesiàstica (Sopena 2015) i articular una visió global de l'impacte real de la reforma legislativa de 1966 (Hout-Huijben 2015).

Tot i els avenços més que notables en els darrers anys, hi ha encara reptes en el camp de la història comparada, però sens dubte també en el punt de trobada entre anàlisi sociològica i l'estètica, en tant que la censura no condiciona el text només pel que significa sinó també per la manera de presentar-ne el contingut a la societat. El llenguatge va ser, de fet, el primer damnificat en aquesta causa general contra la

literatura, i amb ell, les solucions estètiques que van adoptar els autors, les quals conformen els models i condicionen l'evolució dels gèneres. Per això, és també urgent que es plantegi, des d'enfocaments filològics, com s'han d'editar les obres amb contaminacions dels censors, que poden ser d'una tipologia tan sorprenen com extensa; amb quins criteris s'ha de presentar el text conforme a la voluntat d'autor, i quines solucions tipogràfiques poden ser les més adequades (Martínez-Gil 2013). Del compromís d'editorials i editors en depèn com es fixa i es transmet la tradició literària.

Les revistes culturals

Un dels mitjans fonamentals de penetració social de la cultura i també dels discursos intel·lectuals és la premsa. Per al règim, a més d'acomplir una funció repressiva (sobretot en la immediata postguerra) i d'adoctrinament, diaris i revistes de tota mena —i amb ells, els periodistes i els escriptors encarregats de farcir-ne les pàgines— eren els col·laboradors necessaris per vertebrar i harmonitzar un nou marc de referències compartides per a la societat nascuda de la fractura col·lectiva que havia suposat la guerra civil. El fet té implicacions sistèmiques, perquè la premsa va bombejar des del primer dia a tots els òrgans del cos social la sang dels nous referents simbòlics, dels mites legitimadors d'un passat i d'un present nacional, que havien de vivificar la nova memòria col·lectiva. En definitiva, va contribuir gràcies a la propaganda i a les formes de control que imposà la censura (Sinova 1989, Aragó 2013) a crear un llenguatge comú i un sistema semiòtic per interpretar la nova realitat. No és debades, doncs, que en els estudis sobre cultura i franquisme les publicacions periòdiques ocupin un lloc preeminent, perquè és un dels espais de difusió massiva de les idees, però també perquè l'acció repressiva del franquisme va liquidar la xarxa de mitjans que va anar creixent, diversificant-se i popularitzar-se especialment durant la Segona República. En el cas de Catalunya, on des de la segona meitat del segle XIX la premsa havia tingut un paper gens negligible en la construcció del catalanisme, el veto a publicar en català va deixar encara més espais buits, que només s'anirien omplint molt precàriament amb publicacions clandestines primer; gràcies a la intermediació de l'Església arran dels acords presos en el Concordat amb la Santa Seu després, i a partir de 1966 com a conseqüència de la reforma del marc legislatiu amb la Ley Fraga. Tot i algunes síntesis (Lo Cascio *et al.* 2005), manca, però, una visió panoràmica, que integri la història de premsa en el context sociocultural i superi els repertoris descriptius (Faulí 2006), tanmateix necessaris.

Deixant ara al marge la premsa política i de partits clandestins, encara que sigui també bàsica per a l'estudi de la intel·lectualitat, des del 2000 s'ha treballat la premsa en català del període amb el focus d'interès en les propostes fetes des de publicacions clandestines, en els intents frustrats d'aconseguir permisos o en les capçaleres emparades per l'Església. De totes, les clandestines (o semiclandestines) compten amb el nombre d'estudis més ampli, també en molts aspectes més sòlid,

perquè corresponen en general a aquelles que tenien un programa cultural, artístic i ideològic dissenyat durant la postguerra per uns quants escriptors i artistes plàstics que van constituir-se entorn de cenacles a l'ombra de l'opinió pública per mirar de restablir fins on era possible una xarxa de relacions intel·lectuals a fi de mantenir i continuar la tradició cultural de què ells mateixos se sentiren explícitament depositaris i transmissors. És el cas, sobretot, de l'opció normalitzadora de les revistes literàries *Poesia* (1944–1945), *Ariel* (1946–1951) i *Curial* (1949–1950). O de les propostes avantguardistes d'*Algol* (1946) i *Dau al Set* (1948–1951), que interrelacionava arts plàstiques i escriptura. També de la posició resistencialista dels magazins literaris i informatius *Antologia* (1947–1948) i *Occident* (1949–1950), ambdós propers a Estat Català i a la política del Consell Nacional de la Democràcia Catalana, o *Temps* (1948) i *Ressò* (1951–1952). La historiografia i la crítica literària dels anys setanta als noranta ja n'havia fonamentat la base dels projectes culturals i dels models estètics i ideològics que representaven (Samsó 1994–1995). De llavors ençà s'ha posat l'atenció a desbridar com *Poesia*, *Ariel* i *Curial* fixen la tradició simbolista i postsimbolista (Marrugat 2008) o a harmonitzar una lectura panoràmica del pensament literari de les revistes generalistes (Albertí 2001). I s'ha ampliat la recerca sobre les revistes artístiques *Algol* i *Dau al Set* amb la tesi doctoral de M. Rosa Martínez, que interpreta la darrera com a difusora de la iconografia surrealista en la pintura catalana contemporània, i amb l'assaig —en part hibridat amb de formes autobiogràfiques— d'Arnau Puig *Dau al set, una filosofia de la existencia* (2003), a les quals cal afegir un nombre in comptable de referències en treballs sobre l'avantguarda i la poesia experimental (per exemple, González 2010, Masgrau 2002, Cerdà 2014) o sobre els seus col·laboradors més destacats.

Per la seva banda, Albert Manent (2003) ha aportat testimonis epistolars de les gestions infructuoses del seu pare per ressuscitar *Monitor*, que el 1921 havia dirigit J.V. Foix, i Àlvar Maduell (2007) ha recordat la solució del caputxí Basili de Rubí per reprendre en català *Criterion*, la revista de filosofia fundada a Barcelona el 1925 per iniciativa de Miquel d'Esplugues: reconvertir-la en col·lecció, a fi d'obtenir el permís de la censura de llibres, que a principi dels cinquanta, a diferència del que passava encara amb la premsa, s'havia començat a normalitzar. L'autor descriu a grans trets les característiques genèriques dels trenta-sis volums publicats entre 1959 i 1969, però se centra en el sumari d'estira-i-arronses amb els òrgans de censura a cavall entre els dos marcs legislatius i en les crítiques i persecucions. L'estudi exhaustiu del projecte editorial de Basili de Rubí no s'ha publicat fins molt recentment (Sopena 2017).

Pel que fa a la premsa protegida per l'Església catalana, s'ha treballat *Orifloma* des dels seus orígens el 1961 lligats al Bisbat de Vic fins que desapareix el 1977 en relació amb els moviments d'oposició antifranquista de la comarca d'Osona (Rovira i Montells 2001, Codina i Solà 2005), i s'han fet les primers aproximacions a *El Pont* (1952–1992), que va ser impulsada per Miquel Arimany i que no va obtenir els permisos de publicació fins al 1969, tot existir com a compilació

d'opuscles des del 1952 (Muntaner 2003). *Serra d'Or*, junt amb el seu precedent *Germinàbit*, és la que ha rebut més atenció de la crítica, pel seu pes a l'hora de vertebrar un programa cultural d'implicacions polítiques, que era gestat des dels sectors catòlics de la resistència però que tenia una projecció pública i una voluntat generalista insòlites fins llavors, i perquè va saber integrar també una varietat de col·laboradors i d'opcions ideològiques. Destaca la monografia de Carme Ferré Pavia (2000) *Intel·lectualitat i cultura resistent. Serra d'Or (1959–1977)* dels divuit primer anys de la sèrie, on es tracta de la relació amb la censura, se n'explica l'estructura, se n'interpreta la funció de plataforma política i se n'analitzen alguns temes seleccionats entre el conjunt d'articles, debats o polèmiques sobre crítica artística, teatral, cinematogràfica, musical, d'opinió o de societat (vg. també Ferré Pavia 2003). Això no obstant, l'exemple no ha tingut continuïtat i moltes aproximacions posterior continuen sent encara de tall memorialístic o commemoratiu (Pujadó 2001, Nadal 2001, Massot i Muntaner 2008, Molas 2009).

A més d'aquestes revistes catòliques íntegrament en català, altres el van anar incorporant de manera gradual. És el cas de *Forja* (1944–1966). Emili Boix-Fuster (2005) ha estudiat la fundació, objectius i etapes d'aquesta revista de la Confraria Virtèlia, que neix amb un marcat to escolar i evangelitzador però que amb els anys anirà rebaixant la retòrica del nacionalcatolicisme al temps que incorporava el català en algun del seu articles i recollia la matriu intel·lectual del sector catòlic de les classes mitjanes barcelonines catalanistes: Joan Triadú, Jordi Pujol, Francesc Cabana. També d'*Àncora* (1945–1953), que depenia de la Congregació Mariana, de tendència més conservadora que l'anterior i on la presència del català seria menor.

Vist en el seu conjunt, seria potser interessant de treballar plegades aquestes i altres revistes, com *Qüestions de vida cristiana*, representants de diverses faccions de l'Església catalana, entorn de les quals van créixer alguns representants de l'elit social, política i intel·lectual de la Transició, que tindrien un pes fonamental en l'antifranquisme. Com es va teixir la xarxa de col·laboradors, moltes vegades compartits; quina posició van prendre davant de la "qüestió social" o del Concili Vaticà II i la crisi postconciliar; quina presència van tenir i com es van interpretar al llarg del temps els referents intel·lectuals de la tradició catòlica autòctona com Balmes, Verdaguer, Torras i Bages, Maragall o la branca fejecista; quina recepció es va fer dels intel·lectuals opusdeistes o dels que provenien del catolicisme francès, com Mounier..., són preguntes amb respostes encara del tot no esclarides però tanmateix necessàries, perquè és en part en aquestes revistes, a més d'altres iniciatives com els Estudis Universitaris Catalans (Balcells 2011), on es formarà un sector important dels intel·lectuals joves, que als anys seixanta havien perdut l'herència directa la tradició catalana. Com també convindria revisar a fons els plantejament de Jordi Faulí (1980, 1988) sobre un dels pocs projectes privats de premsa en català, *Tele/Estel* (1966–1970), que serà el primer intent fallit de cultura de masses en aquesta llengua, en la línia dels estudis de Jordi Albertí i Oriol (2001) sobre les propostes literàries en comparació amb altres revistes i, sobretot, de Daniel Casals (2015), que

n'ha resseguit amb minuciositat les contribucions de Josep Ibáñez orientades a la difusió i reivindicació del català en la secció «Aclariments lingüístics».

L'abast infinitament més ampli i la dispersió territorial de les publicacions periòdiques autoritzades en castellà ha provocat, en part, que les llacunes siguin més grans en aquest sector, i que el mapa de la premsa tingui tantes llums com ombres, sobretot la d'àmbit comarcal o local. La que acumula més recerques és *Destino*. També la que ha suscitat més interpretacions, de vegades a freqüència de polèmica, motivada en termes generals per les discordances a l'hora de calibrar el paper del setmanari en relació amb dos paràmetres: el grau d'oposició al règim i el de permeabilitat del catalanisme cultural. L'estudi més revelador en aquest sentit, que aborda el primer dels dos factors, és la monografia *La Barcelona franquista i l'Europa totalitària (1939–1946)*, on Francesc Vilanova i Vila-d'Abadal (2005) desmenteix el mite de l'aliadofília del setmanari durant la Segona Guerra Mundial que van difondre, en bona mesura, els mateixos periodistes (Ignasi Agustí, Carles Sentís, Manuel Brunet, Santiago Nadal) un cop acabat el conflicte enduts per la necessitat de recol·locar-se en sintonia amb el nou joc d'equilibris del règim davant del context internacional. Però al llarg d'aquest anys, hi ha hagut també treballs de síntesi que han tendit a acotar les recerques per períodes. Eulàlia Pérez Vallverdú (2011), per exemple, ha seguit el camí desbrossat per Pilar Cabellos (1992) que duu a precisar l'encaix ideològic dels falangistes catalans en els cent primers números de la revista. Isabel de Cabo (2001) s'ha centrat en els anys 1957–1961 en la monografia *La resistencia cultural bajo el franquismo*, que és el resultat de la tesi doctoral, i Ramon Civit Llorca (2013), en l'etapa del setmanari que coincideix amb els darrers anys del franquisme, concretament el 1966–1975. Al marge de les grans panoràmiques, també s'han fet estudis temàtics, com l'evolució del discurs antisemita (Tafalla 2005). Als anys cinquanta, la revista va començar la secció de crítica literària 'La letra y el espíritu' de la ploma d'Antonio Vilanova (recollida en l'antologia Vilanova 2005), que seria un dels pocs espais per informar de les novetats de literatura catalana, coincidint amb l'arribada de col·laboradors nous, alguns procedents de l'exili, com Joan Oliver, que hi signava *Jonàs*. Jordi Gracia (2013) va dedicar-li part de la conferència d'obertura del II Simposi de Literatura Comparada Catalana i Espanyola al Segle XX, on va subratllar les vacil·lacions d'Oliver a l'hora d'integrar-se en la premsa del país, empès per la voluntat de recuperar el clima cultural de preguerra i, a parer seu, el motlle intel·lectual d'una revista com *Mirador*. Amb Néstor Luján de director, es van crear altres columnes fixes de literatura catalana rubricades per Juan Fuster, Joaquim Marco, Baltasar Porcel o Pere Gimferrer. La llista d'escriptors que es van incorporar a *Destino* seria llarga, però és encara incompleta la recerca sistemàtica en aquest àmbit.

Hi ha també una abundant bibliografia, entorn de les revistes literàries i artístiques de major relleu en la configuració del sistema cultural en castellà a Catalunya: *Entregas de poesía (1944–1947)*, que Jaume Pont (2007) ha descrit com 'una de les trajectòries poètiques més significatives entre les revistes poètiques espanyoles' dels anys

quaranta; *Leonardo* (1945–1946), la revista dirigida per Tristán la Rosa on col·laboren Eugeni d'Ors, Julián Marías, Joan Estelrich, J. M. Pemán, Luis Panero; *Cobalto*, dirigida per Santos Torroella i íntimament lligada al grup *Dau al set* (Vidal Oliveras 2003); *La Calandria* (1951); *Ámbito*, de Girona (1951); les portaveus del SEU barceloní *Alerta* i *Estilo* (Gracia 1996, 2004); *El Ciervo* (Montero 2005), d'orientació catòlica, *San Jorge*, vinculada a la Diputació de Barcelona i dirigida per Guillermo Díaz-Pla, o *Laye* (1950–1954), un referent ineludible de la primera meitat de la dècada dels cinquanta amb unes propostes que entroncaven amb la intel·lectualitat espanyola de signe liberal i mostraven interès per certs aspectes de la tradició literària catalana, i al voltant de la qual va formar-se el cenacle d'escriptors, crítics i editors joves que s'han delimitat per l'epítet generacional d'Escola de Barcelona, de la qual ja he parlat. Bona part d'elles apareixen en el catàleg de premsa poètica de Janny Rubio (2003) i en la tesi ja citada de Dolores Manjón-Cabeza Cruz (2005). Tot i l'absència militant de la cultura catalana a *Entregas de Poesia*, caldria resseguir amb un detall que no s'ha fet fins ara si exceptuem *Laye*, quina presència va tenir la tradició catalana en la resta de publicacions, perquè van jugar un paper actiu a l'hora d'interpretar-la conforme a les noves maneres d'entendre el passat cultural català o a assimilar-ne certs autors o models en sintonia amb els nous corrents de pensament. Només uns exemples. *Cobalto* enllaçà amb l'avantguarda catalana. *Estilo* reivindicà la narrativa del realisme existencial de Sebastià Juan Arbó. I el *Ciervo* situarà Maragall en l'horitzó intel·lectual de la Generació del 98, convergint d'una banda amb la capilarització a la premsa cultural espanyola de la reivindicació dels valors de la literatura espanyola finisecular, que havia arrencat simbòlicament amb el llibre de Laín Entralgo (1945) sobre el tema com a resposta al descrèdit a què l'havien sotmesa alguns grups del franquisme més reaccionari, i per l'altra, amb la creixent posada en valor de Maragall com a exemple de poeta cristià i bilingüe, animada per la publicació el 1951 de l'epistolari amb Unamuno a cura de Ridruejo a Edimar i del debat entre *comprensivos* i *excluyentes*, a què he al·ludit abans. Valguin aquests casos com a mostra. Però se'n podrien resseguir molts altres en tot l'espectre de publicacions fetes a Catalunya en castellà durant el franquisme, i en un nombre prou considerables de les que eren editades a fora (encara que amb una presència molt menor), que en el seu conjunt, acabarien conformant l'impacte crític d'autors, obres o models.

Jaume Fabre (2013) es lamentava en un article a *Serra d'Or* que el setmanari barceloní *Revista*, promogut el 1952 per l'empresari tèxtil Albert Puig Palau i que José Carlos Mainer (1972) ha interpretat com la projecció catalana de la revista falangista *Escorial*, no hagi rebut fins avui tota l'atenció que mereixeria, més encara si tenim en compte el sentit de les seves propostes estètiques, la intenció política amb què va ser concebut o la representativitat d'alguns dels seus col·laboradors. Encara que se n'hagi valorat la introducció del realisme social narratiu en el període 1952–1955 (Núria Santamaria 1989) o el seu paper en el debat obert arran dels Congressos de poesia del 1952–1954 (Mainer 2005, Amat 2007), en caldria una anàlisi integrada en el projecte

ideològic del ministre Joaquín Ruiz Giménez i els seus acòlits, a més de l'estudi de les seccions o articles de crítica literària i artística de Martí de Riquer, Esteban Molist Pol, Santiago Albertí, Rosendo Llates, Juan Gomis, entre altres.

Així doncs, tot i els avenços significatius en aquest camp, queda encara molts espais d'ombra si s'aspira a tenir una cartografia ben acotada dels diferents programes i referents culturals que es difonien a Catalunya des de les revistes culturals en castellà, que eren la majoria i entorn de les quals s'articulaven bona part dels grups d'opinió.

Referències bibliogràfiques citades, publicades fins a 1999

- AA.DD. 1979. *Edicions 62. Mil llibres en català (1962–1979)*, Barcelona: Edicions 62.
- AA.DD. 1987. *Edicions 62. Vint-i-cinc anys (1962–1987)*, Barcelona: Edicions 62.
- Abellán, Manuel L. 1979. 'Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955–1976)', *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, 28 (gener), pp. 75–89.
- . 1980. *Censura y creación literaria en España (1939–1976)*, Barcelona: Península.
- . 1989. 'Apunts sobre la censura literària a Catalunya durant el franquisme', *Revista de Catalunya*, 27 (febrer), pp. 123–132.
- Benet, Josep. 1973. *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*, vol. 1, París: Edicions Catalanes de París.
- . 1995. *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bonet, Laureano. 1994. *El jardín quebrado. La escuela de Barcelona y la cultura del medio siglo*, Barcelona: Península.
- Cabellos, Pilar. 1992. *Els orígens de Destino (1937–1939)*, treball de recerca, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Castellet, Josep M. 1988. *Els escenaris de la memòria*, Barcelona: Edicions 62.
- Colomer, Josep Maria. 1978. *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, 2 vol, Barcelona: Curial.
- Díaz i Esculies, Daniel. 1996. *L'oposició catalanista al franquisme: el republicanisme liberal i la nova oposició (1939–1960)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Faulí, Josep. 1980. *'Tele/Estel' (1966–1970). Un restabliment frustrat de la premsa en català*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona.
- . 1988. 'Tele/estel (1966–1970). Història d'una frustració', dins AA.DD., *Tele/Estel, Arreu, Oriflama, Canigó i Presència. Cinc revistes catalanes entre la dictadura i la transició*, Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 11–30.
- Fuster, Joan. 1972. *Literatura catalana contemporània*, Barcelona: Curial.
- Gallofré, Maria Josepa. 1990. *L'edició catalana i la censura franquista (1939–1962)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- . 1991a. 'Las "Nuevas normas sobre idiomas regionales" i les traduccions durant els anys cinquanta', *Els Marges*, 44 (setembre), pp. 5–17.
- . 1991b. *L'edició catalana i la censura franquista (1939–1951)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- González Casanova, José Antonio, ed. 1992. *La revista El Ciervo. Historia y teoría de cuarenta años*, Barcelona: Península.
- Gracia, Jordi. 1996. *Estado y cultura. El despertar de la conciencia crítica bajo el franquismo (1940–1962)*, Tolosa: Presses Universitaires du Mirail. [Reeditat a Barcelona: Anagrama: 2006].

- Heine, Hartmut. 1983. *La oposición política al franquismo. De 1939 a 1952*, Barcelona: Crítica.
- Laín Entralgo, Pedro. 1945. *La generación del noventa y ocho*, Madrid: Artes Graf. Diana.
- Larios, Austí G.; Xavier Pujadas & Carles Santacana. 1999. 'Cap a una nova renaixença (1954–1966)', dins *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808–1975)*, coord. de Jordi Casassas, Barcelona: Pòrtic, pp. 357–268.
- Mainer, José Carlos. 1972. *Literatura y pequeña burguesía en España. Notas 1890–1950*, Madrid: Cuadernos para el Diálogo.
- Marías, Julián. 1966. *Consideración de Catalunya*, Barcelona: Aymà.
- Massot i Muntaner, Josep. 1978a. *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1939–1950)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- . 1978b. "La repressió contra la llengua a Mallorca (1936–1939)", dins AA.DD., *Segones jornades del CIEMEN: Abadia de Cuixà 16–22 d'agost de 1977*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- . 1979. 'La represa del llibre català a la postguerra', *Els Marges*, 17 (setembre), pp. 88–102.
- Molas, Joaquim. 1966. *La literatura de postguerra*, Barcelona: Dalmau Editor.
- . 1977. 'La Selecta. Una editorial significativa', *L'Avenç*, 6, pp. 40–43.
- Molinero, Carme & Pere Ysàs. 1981. *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939–1950)*, Barcelona: Edicions de La Magrana.
- Morán, Gregorio. 1998. *El maestro en el erial. Ortega y Gasset y la cultura del franquismo*, Barcelona: Tusquets, 1998.
- Pla, Josep. 1970. 'Josep Maria Cruzet, editor', *Homenots. Segona sèrie. Obra completa*, vol. 16, Barcelona: Destino, 1970, pp. 563–595.
- Riera, Carme. 1988. *La Escuela de Barcelona. Barral, Gil de Biedma, Goytisolo: el núcleo poético de la generación de los 50*, Barcelona: Anagrama, 1988.
- Samsó, Joan. 1994–1995. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939–1951)*, 2 vol., Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Santamaria, Núria. 1989. 'Revista (1952–1955) i la introducció del realisme social narratiu', *Els Marges*, 39 (gener), pp. 95–109.
- Serrahima, Maurici. 1967. *Realidad de Catalunya. Respuesta a Julián Marías*, Barcelona: Aymà.
- Sinova, Justino. 1989. *La censura de prensa durante el franquismo*, Madrid: Espasa Calpe.
- Solé i Sabaté, Josep M. 1985. *La repressió franquista a Catalunya. 1938–1953*, Barcelona: Edicions 62.
- Triadú, Joan. 1982. *La novel·la catalana de postguerra*, Barcelona: Edicions 62.
- . 1985. *La poesia catalana de postguerra*, Barcelona: Edicions 62.
- Vall i Solaz, Xavier. 1994. 'Aproximació a la influència de l'existencialisme en la literatura catalana de postguerra', dins

- AA.DD., *Els anys de la postguerra a Catalunya. Cicle de conferències fet al CIC de Terrassa: curs 1987–1988*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 59–72.
- . 1995. 'L'objectivisme en la narrativa catalana de postguerra'.
Dins: *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 18–25 de setembre de 1994, vol. I*, a cura d'Àxel Schönberger i Tilbert Dídac Stegmann, Barcelona: AILLC / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 139–154.
- Vallverdú, Francesc. 1987. 'L'edició en català i l'experiència d'Edicions 62', dins AA.DD., *Edicions 62. Vint-i-cinc anys (1962–1987)*, Barcelona: Edicions 62.
- Vilanova i Vilada-d'Abadal, Francesc. 1999. *Repressió política i coacció econòmica: les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra, 1939–1942*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Referències bibliogràfiques citades, publicades a partir de 2000

- Albertí i Oriol, Jordi. 2001. 'El pensament literari en les revistes catalanes de temàtica general en el període 1945–1970. *Antologia, Occident, Tele/Estel i Serra d'Or*', I, II i III, *Revista de Catalunya*, 165, 167 i 168 (setembre, novembre i desembre), pp. 91–105, 65–79 i 77–85.
- Amat, Jordi. 2007. *Las voces del diálogo*, Barcelona: Península.
- . 2015. *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània*, Barcelona: Tusquets.
- Aragó, Narcís-Jordi. 2013. *Periodisme sota sospita: 25 anys entre la censura i la llei de premsa*, Barcelona: A Contra Vent.
- Aulet, Jaume. 2000. 'La poesia catalana de la segona meitat dels anys cinquanta: unes propostes aparentment innovadores', dins *Col·loqui Martí i Pol. 1948–1998. Cinquanta anys de poesia*, ed. d'Àlex Broch i Ramon Pinyol, Vic: Eumo, pp. 67–89.
- Bacardí, Montserrat. 2012. *La traducció catalana sota el franquisme*, Lleida: Punctum.
- Balcells, Albert. 2011. *Els Estudis Universitaris Catalans (1903–1985). Per una Universitat Catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Balcells, Albert & Enric Pujol. 2002–2007. *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, 2 vol., Catarroja/Barcelona: Afers.
- Biosca, Carles. 2007. 'Georges Simenon traduït per Maria-Aurèlia Capmany', *Quaderns. Revista de Traducció*, 14, pp. 29–38.
- Boix-Fuster, Emili. 2005. 'Forja (1945–1966). Un portaveu del catalanisme catòlic sota el franquisme', *Revista de Catalunya*, 203 (febrer), pp. 95–110.
- Cabo, Isabel de. 2001. *La resistencia cultural bajo el franquismo. En torno a la revista "Destino", 1957–1961*, Barcelona: Àltera.
- Cairol, Eduard. 2013. 'El descrèdit de la modernitat: Dalí, Ors, Pujols i l'estètica', dins *La cara fosca de la cultura catalana. La col·laboració*

- amb el feixisme i la dictadura franquista*, ed. de Jordi Larios, Palma: Lleonard Muntaner, pp. 279–291.
- Capdevila, Mireia. 2010. *Barcelona germànica, una ciutat acollidora per als amics alemanys. Les grans visites i conferències, 1939–1945*, tesina de doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Capdevila, Mireia & Francesc Vilanova i Vila-d'Abadal. 2007. 'Bajo el signo de la esvástica: L'exposició d'arquitectura alemanya a Barcelona, 1942', *L'Avenç*, 329 (novembre), pp. 30–35.
- . 2017. *Nazis a Barcelona. L'esplendor feixista de postguerra (1939–1945)*, Barcelona: L'Avenç / Ajuntament de Barcelona / Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Casals, Daniel. 2015. 'Contribució de Josep Ibáñez i Senserrich a la difusió i a la reivindicació del català durant el franquisme a la premsa: la primera etapa (1966–1967) de la secció "Aclariments lingüístics", de *Tele/Estel*', *Estudis Romànics*, 37, pp. 85–113.
- Casassas, Jordi. 2009. *La fàbrica de les idees: política i cultura a la Catalunya del segle xx*. Catarroja/Barcelona: Afers.
- Castellanos, Jordi. 2011. 'Postguerra: del "1900" al Modernisme. La reinvençió d'un moviment', dins *Postguerra. Reinventant la tradició literària catalana*, ed. d'Olívia Gassol, Lleida: Punctum, pp. 27–49.
- Castellet, Josep M. 2012. *Memòries confidencials d'un editor*, Barcelona: Edicions 62.
- Cebrián, Carme & Marià Hispano, ed. 2011. *Nous Horitzons, l'optimisme de la voluntat. Revista teòrica i cultural del PSUC*, Barcelona/Mataró: Fundació Nous Horitzons / El Viejo Topo.
- Cerdà, Jordi. 2014. 'Socialització i internacionalització de la poesia visual durant la transició. A propòsit de l'*Antologia da poesia visual europeia*', *Franquisme & Transició*, 2, pp. 9–61.
<https://www.dictatorships-democracies.com>
- Civit Llorç, Ramon. 2013. *Destino i la cultura catalana a les acaballes del franquisme (1966–1975)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Claret, Jaume. 2003. *La repressió franquista a la Universitat catalana. La Universitat de Barcelona Autònoma, de la Segona República al primer franquisme*, Barcelona/Vic: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Eumo.
- . 2006. *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936–1945*, Barcelona: Crítica.
- Codina i Solà, Núria. 2005. *Aproximació a Oriflama: una revista catalana sota el franquisme*, Vic: Editorialdiac.
- Coll-Vinent, Sílvia; Cornèlia Eisner & Enric Gallén. 2011. *La traducció i el món editorial de postguerra*, Lleida: Punctum / Trilcat.
- Cornellà-Detrell, Jordi. 2010. 'Traducció i censura en la represa cultural dels anys 1960', *L'Avenç*, 359 (juliol–agost), pp. 44–51.
- . 2013. 'L'auge de la traducció en llengua catalana als anys 60: el desglaç de la censura, el XVI Congreso Internacional de Editores i el problema dels drets d'autor', *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, pp. 47–67.
- Doria, Sergio. 2013. *Ignacio Agustí, el árbol y la ceniza. La polémica vida del creador de La saga de los Rius*, pròleg de Carlos Ruiz Zafón, Barcelona: Destino.

- Fabre, Jaume. 2013. 'Quan l'entesa va ser possible', *Serra d'Or*, 646 (octubre), pp. 44–45.
- Farrés, Ramon. 2004. 'Antoni Pous i la represa de la recepció de la literatura catalana a Alemanya', dins AA.DD., *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans, I: La recepció de la literatura catalana a Europa*, Montpeller: Centre d'Études et de Recherches Catalanes Université Paul Valéry, pp. 39–47.
- . 2013. 'A la paret, escrit amb guix. Una antologia de poesia alemanya de combat censurada', *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, pp. 89–94.
- Faulí, Josep. 2006. *Repertori d'una recuperació (aportació): premsa en català 1939–1976*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Feldman, Sharon G. & Francesc Foguet. 2016. *Els límits del silenci. La censura del teatre català durant el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ferré Pavia, Carme. 2000. *Intel·lectualitat i cultura resistent. Serra d'Or (1959–1977)*, Cabrera de Mar: Galerada.
- . 2003. 'Serra d'Or: la plataforma de la *intelligentsia* cultural durant el franquisme', *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 6, pp. 44–52.
- Foguet, Francesc. 2011. 'La teranyina de la censura franquista. Els escenaris del control', *Hamlet*, 20–21 (novembre–desembre), pp. 68–70.
- . 2013. 'Rafael Tasis i el teatre', *Estudis Romànics*, 35, pp. 247–279.
- . 2015a. 'El teatro catalán y la censura franquista. Una muestra de los criterios de censura de textos destinados a la representación (1966–1977)', *Represura*, nova època, 1, pp. 184–215. <http://www.represura.es>
- . 2015b. 'Ricard Salvat, censurat (Salvador Espriu, Bertolt Brecht i Josep Maria Muñoz Pujol)', *Els Marges*, 107 (tardor), pp. 12–31.
- Fontanals, Reis & Marga Losantos. 2007. 'Els primers anys de postguerra. 1939–1944' i 'La Biblioteca Central durant el franquisme. 1945–1973', *Biblioteca de Catalunya. 100 anys. 1907–2007*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, pp. 199–287.
- Gallego, Ferran. 2014. *El evangelio fascista. La formación de la cultura política del franquismo, 1930–1950*, Barcelona: Crítica.
- Gallén, Enric. 2013. 'Xavier Regàs, traductor del teatre de bulevard', *Bulletin Hispanique*, 115: 2 (desembre), pp. 573–588.
- . 2015a. 'Censura teatral y moral católica a fines de los cincuenta. A propósito de *Mon cœur balance*, de Michel Duran, traducción de Xavier Regàs', *Represura*, nova època, 1, pp. 93–183. <http://www.represura.es>
- . 2015b. 'Guillermo Díaz-Plaja, director de l'Institut del Teatre durant el primer franquisme'. *Franquisme & Transició*, 2, p. 41–119. <https://www.dictatorships-democracies.com>
- , coord. 2015c. 'Monográfico: La censura franquista y la literatura y la cultura en lengua catalana'. *Represura*, nova època, 1, pp. 62–184. <http://www.represura.es>

- Gallén, Enric & José Francisco Ruiz Casanova, ed. 2013. *Les lectures dels anys cinquanta*, Lleida: Punctum.
<http://www.editorialpunctum.com/coeditors/trilcat/lectures-dels-anys-cinquanta/>
- , cur. 2015. *Josep M. Castellet. Editor i mediador cultural*, Lleida/Barcelona: Punctum / Edicions 62.
- Gallofré, Maria Josepa, ed. 2003. *Josep Pla, Josep M. Cruzet. Amb les pedres disperses. Cartes 1946–1962*, Barcelona: Destino.
- Gassol, Olívia. 2006. 'Verdaguer, Maragall, Riba, Espriu: l'evolució de la imatge del poeta nacional durant la postguerra', *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, ed. de Ramon Panyella i Jordi Marrugat, Barcelona: L'Avenç / Grup d'Estudis de Literatura Catalana.
- . 2011. *De la utopia mediterrània a la realitat provincial. El projecte cultural de la Diputació de Barcelona durant el primer franquisme*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Gassol, Olívia & Mireia Sopena. 2017. 'La cultura catalana, asediada. Un balance crítico de los estudios sobre la censura franquista'. *Represura*, 2, nova època, <http://www.represura.es>
- Gatell, Cristina & Glòria Soler. 2008. *Martí de Riquer, viure la literatura*, Barcelona: La Magrana.
- . 2012. *Amb el corrent de proa. Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*, Barcelona: Quaderns Crema.
- Gibert, M. Maria et al., ed. 2007. *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX: gèneres, lectures i traduccions (1898–1951)*, Lleida/Barcelona: Punctum/Trilcat.
- Godayol, Pilar. 2013. 'Censure, féminisme et traduction: *Le deuxième sexe* de Simone de Beauvoir en catalan', *Nouvelles Questions Féministes*, 32: 2, pp. 74–89.
- . 2015. 'Simone de Beauvoir bajo la dictadura franquista: las traducciones al catalán', *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris, Traducción y Censura: Nuevas Perspectivas*, 20, pp. 17–34.
- . 2016. *Tres escriptors censurades: Simone de Beauvoir, Betty Friedan & Mary McCarthy*, Lleida: Punctum.
- González, Ainize. 2010. 'Nota sobre la revista *Algol*', *Els Marges*, 90 (hivern), 68–79.
- González i Vilalta, Arnau. 2009. *Cataluña bajo vigilancia. El consulado italiano y el fascio de Barcelona (1930–1943)*, Publicacions de la Universitat de València.
- Gracia, Jordi. 2004. *La resistencia silenciosa. Fascismo y cultura en España*, Barcelona: Anagrama.
- . 2013. 'Una cruïlla invisible o les raons del futur el 1955', *Les lectures dels anys cinquanta*, ed. de Enric Gallén i José Francisco Ruiz Casanova, Lleida: Punctum, pp. 19–33.
<http://www.editorialpunctum.com/coeditors/trilcat/lectures-dels-anys-cinquanta/>
- Gracia Alonso, Francisco. 2001. 'L'ombra d'una absència: la recerca arqueològica a Catalunya durant la postguerra', *L'Avenç*, 261 (setembre), pp. 16–24.

- , Francisco. 2002–2003. ‘La depuración del personal del Museo Arqueológico de Barcelona y del Servicio de Investigaciones Arqueológicas después de la Guerra Civil (1939–1941)’, *Pyrenae*, 33–34, pp. 303–343.
- , Francisco. 2009. *La arqueología durante el primer franquismo (1939–1956)*, Barcelona: Edicions Bellaterra.
- , Francisco. 2012. *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona, 1939–1962*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Guixà, Josep. 2014. *Espías de Franco. Josep Pla y Francesc Cambó: la red de espionaje contra la revolución en Catalunya*, pròleg de Manuel Trallero, Madrid: Fórcola.
- Guntín Masot, Elionor & Ivan Garcia Sala. 2014. ‘La traducció al català d’*Els baixos fons* (1968), de Maksim Gorki’, *Quaderns. Revista de Traducció*, 21, pp. 153–164.
- Hernández, Elena, Miguel Ángel Ruiz & Marc Baldó. 2007. *Estudiantes contra Franco (1939–1975). Oposición política y movilización juvenil*, Madrid: La Esfera de los Libros.
- Hernández Hernández, Sònia & Ángel Luis Acín. 2002. *Juan Ramón Masoliver: dies llegits*, Ajuntament de Montcada i Reixac.
- Hout-Huijben, Lidwina M. van den. 2015. *El rojo crítico. Expansión de la literatura catalana bajo censura (1962–1977)*, tesi doctoral, Rijksuniversiteit Groningen.
- Jané-Lligé, Jordi. 2013. ‘Narrativa alemanya de postguerra: autors traduïts i censura’, *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, pp. 117–145.
- Juliá, Santos. 2004. *Historias de las dos Españas*, Madrid: Taurus.
- . 2014. *Nosotros, los abajo firmantes. Una historia de España a través de manifiestos y protestas, 1896–2013*, Barcelona: Círculo de Lectores.
- Julio, Teresa. 2015. ‘Dantons Tod, de Georg Büchner: Traducciones y censura en la España franquista’, *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris, Traducció i Censura: Nuevas Perspectivas*, 20, pp. 91–105.
- Larios, Agustí G. 2012. ‘Del SEU al SDEUB. La protesta estudiantil a la Universitat de Barcelona (1956–1968) segons els dietaris de la Facultat de Filosofia i Lletres’, 1960–1980, dins *Transicions i canvis a les terres de parla catalana. Actes del VIII congrés de la CCEPC*, dirs. de d’ed. Josep Santesmases i Ramon Arnabat, Valls: Cossetània/CCEPC, p. 173–186.
- Larios, Jordi, ed. 2013. *La cara fosca de la cultura catalana. La col·laboració amb el feixisme i la dictadura franquista*, Palma: Leonard Muntaner.
- Llanas, Manuel. 2006. *L’edició a Catalunya. El segle xx: 1939–1975, amb la col·laboració de Montse Ayats*, Barcelona: Gremi d’Editors de Catalunya.
- . 2007a. ‘Dues col·leccions de poesia a banda i banda de l’abisme de 1939’, dins *Literatura comparada catalana i espanyola al segle xx: gèneres, lectures i traduccions (1898–1951)*, ed. de M. Maria Gibert et al., Lleida/Barcelona: Punctum/TRILCAT, pp. 39–47.

- . 2007b. *Sis segles d'edició a Catalunya. Una síntesi històrica*, Barcelona: Eumo.
- , ed. 2013. *Gaziel i Josep M. Cruzet (i l'Editorial Selecta). Correspondència (1951–1964)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Lo Cascio, Paola, et al. 2005. 'Els portaveus durant el franquisme'. *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814–1975)*, coord. de Jordi Casassas Ymbert, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 115–130.
- Maduell, Àlvar. 2007. 'Criterion (1959–1969), un intent de revista frustrat pel franquisme', *Revista de Catalunya*, 230 (juliol–agost), pp. 92–107.
- Mainer, José Carlos. 2005. 'Los primeros años de la *Revista* (1952–1955): diálogo desde Barcelona', dins *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo. Homenaje a Jean-François Botrel*, ed. de Jean-Michel Desvois, Bordeus: PILAR, pp. 405–421.
- Malet, Antoni. 2009. *El paper de la delegació del CSIC a Catalunya (1941–1956)*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Manent, Albert. 2003. 'Monitor, revista literaria en catalán no autorizada por el franquismo', *Ínsula. Revista de letras y ciencias humanas*, 684 (desembre), pp. 7–11.
- Manjón-Cabeza Cruz, Dolores. 2005. *Poesía en castellano en Barcelona*, tesi doctoral, Madrid: UNED.
- Marrugat, Jordi. 2008. 'Del peix, el mar i el vent com a representacions de l'home, el món i la vida en la poesia catalana contemporània (Carner, Riba, Rosselló-Pòrcel i Palau i Fabre)', *Llengua & Literatura*, 19 (2008), pp. 87–128.
- . 2011. 'Liquidació, emergència i continuïtat de la tradició poètica catalana moderna en la cultura pública del franquisme', dins *Postguerra. Reinventant la tradició literària catalana*, ed. d'Olívia Gassol, Lleida: Punctum, pp. 152.
- Martínez-Gil, Víctor. 2006. 'Els escriptors com a intel·lectuals postmoderns', *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, ed. de Ramon Panyella i Jordi Marrugat, Barcelona: Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània / L'Avenç, pp. 299–322.
- . 2013. 'Voluntat d'autor i establiment del text base en els textos contemporanis', *Models i criteris de l'edició de textos*, Barcelona: Editorial UOC, pp. 329–361.
- Martínez Martín, Jesús A. 2015. *Historia de la edición en España (1939–1975)*, Madrid: Marcial Pons.
- Masgrau, Mariona. 2002. 'La poesia visual catalana en los años sesenta y setenta: Joan Brossa, Guillem Viladot i Josep Iglésias del Marquet', *Quimera*, 220 (setembre), pp. 49–54.
- Massot i Muntaner, Josep. 2008. 'Joan Fuster i Serra d'or', *Anuari Verdguer*, 16, pp. 319–342.
- Mengual, Josep. 2013. *A dos tintas. Josep Janés, poeta y editor*, Barcelona: Debate.

- Molas, Joaquim. 2009. 'Serra d'Or, una revista europea als anys seixanta', *Serra d'Or* 597 (setembre), pp. 15–18.
- Montero, Feliciano. 2005. 'Los intelectuales católicos, del colaboracionismo al antifranquismo, 1951–1969', *Historia del Presente*, 5, pp. 41–68.
- Morente, Francisco. 2015. 'La historia de los intelectuales durante el franquismo: un ensayo bibliográfico', *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 50, pp. 163–194.
- Moret, Xavier. 2002. *Tiempo de editores. Historia de la edición en España, 1939–1975*, Barcelona: Destino.
- Muntaner, Maria, et al., ed. 2010. *Transformacions. Literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà*, Universitat de València.
- Muntaner, Miquel-Lluís. 2003. 'Quaranta anys de bona literatura: *El Pont* (1952–1992)', *Revista de Catalunya*, 181 (febrer), pp. 69–74.
- Murgades, Josep. 2013. 'Ors: set d'autoritat, cost de dictadura', *La cara fosca de la cultura catalana. La col·laboració amb el feixisme i la dictadura franquista*, ed. de Jordi Larios, Palma: Lleonard Muntaner, pp. 41–74.
- Nadal, Marta. 2001. 'Les enquestes literàries de *Serra d'Or*. Un apunt complementari a la de 2001', *Serra d'Or*, 499–500 (juliol–agost), pp. 80–85.
- Pérez Vallverdú, Eulàlia, ed. 2009a. *Fantasmes rojos. La venjança falangista contra Catalunya (1939–1940)*, Barcelona: A Contra Vent.
- . 2009b. *La política cultural municipal de l'etapa de l'alcalde Miguel Mateu i Pla (1939–1945): aspectes generals*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- , ed. 2011. 'Les catalunyes de Destino. Política de Unidad. Depuració, espanyolització i reinterpretació de la història i de la tradició cultural i literària catalanes', dins *Postguerra. Reinventant la tradició literària catalana*, ed. d'Olívia Gassol, Lleida: Punctum, pp. 85–111.
- Picornell, Mercè. 2013. *Continuïtats i desviacions. Debats crítics sobre la cultura catalana en el vèrtex 1960/1970*, Palma: Lleonard Muntaner.
- Pons, Margalida, ed. 2007. *Textualisme i subversió. Formes i condicions en la narrativa experimental catalana (1970–1985)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Pont, Jaume. 2007. 'Una revista poètica de la immediata postguerra: *Entregas de poesia* (Barcelona, 1944–1947). Trajectòria, programa i funció', *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX: gèneres, lectures i traduccions (1898–1951)*, ed. de M. Maria Gibert, Lleida/Barcelona: Punctum/TRILCAT, pp. 49–63.
- Puig, Arnau. 2003. *Dau al set, una filosofia de la existència*, Barcelona: Flor del Viento.
- Pujadó, Miquel. 2001. '1959–2001: cinc-cents números de *Serra d'Or*, més de quaranta anys de cançó', *Serra d'Or*, 499–500 (juliol–agost), pp. 89–91.
- Rafanell, August. 2002. 'Antoni Griera. El filòleg català de Franco', *L'Avenç*, 266 (febrer), pp. 30–39.

- . 2006. *La il·lusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*, vol. II, Barcelona: Quadern Crema.
- . 2011. ‘Antoni Griera, el filòleg català del Règim’, *Notícies d’abans d’ahir. Llengua i cultura catalanes al segle XX*, Barcelona: A Contra Vent.
- Ribera Llopis, Juan M. 2011. ‘Salvador Espriu en el cau del Minotaure’, dins *Entre literatures. Hegemonies i perifèries en els processos de mediació literària*, ed. De Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil, Lleida: Punctum, pp. 135–149.
- Risques, Manel; Francesc Vilanova & Ricard Vinyes. 2000. *Les ruptures de l’any 1939*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Rovira i Montells, Josep Maria. 2001. ‘Oriflama en el marc de l’antifranquisme osonenc’, *Ausa* 146, pp. 441–460.
- Rubio, Fanny. 2003. *Las revistas poéticas españolas, 1939–1975*, Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Santacana, Carles. 2000. *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962–1971)*, Catarroja/Barcelona: Afers.
- . 2006. ‘L’Ateneu Barcelonès durant el franquisme’, *L’Ateneu i Barcelona: 1 segle i ½ d’acció cultural*, dir. de Jordi Casassas, Barcelona: RBA / La Magrana.
- . 2012a. ‘“¡Muera la inteligencia!”: Política educativa i cultural’, dins *La dictadura franquista. La institucionalització d’un règim*, dir. d’Antoni Segura, Andreu Mayayo i Teresa Abelló, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- . 2012b. ‘Noves idees i praxi cultural en una societat en canvi sota la dictadura’, dins *1960–1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana. Actes del VIII congrés de la CCEPC*, dir. de l’ed. Josep Santesmases i Ramon Arnabat, Valls: Cossetània/CCEPC, pp. 61–77.
- , coord. 2013. *Entre el malson i l’oblit. L’impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939–1960)*, Catarroja/Barcelona: Afers.
- . 2015. ‘Los intelectuales, entre revolución, democracia y consumo cultural en los años sesenta’, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 50, pp. 75–84.
- Saz, Ismael. 2015. ‘Los intelectuales del franquismo entre 1939–1953’, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 50, pp. 33–42.
- Simbor, Vicent. 2002. ‘El compromís neorealista en la narrativa catalana’, dins *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea*, ed. d’A. Bernal i C. Gregori, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 235–293.
- . 2005. *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia València / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Sopena, Mireia. 2006a. *Editar la memòria. L’etapa resistent de Pòrtic (1963–1976)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

- . 2006b. 'Le franquisme contre la pensée. L'essai français sous la surveillance de la censure franquiste', *Pandora. Revue d'Études Hispaniques*, 6, pp. 253–266.
- . 2009. 'Intel·lectuals i pensament sota censura. Les traduccions de Llibres a l'Abast (1963–1977)', dins AA.DD., *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Budapest, 2006*, vol. 1, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 415–425.
- . 2011. *Josep Pedreira, un editor en terra de naufragis. Els Llibres de l'Óssa Menor (1949–1963)*, Barcelona: Proa.
- . 2015. 'Los satélites de la curia diocesana. Censores eclesiásticos en la Barcelona de los sesenta', *Represura*, nova època, 1, pp. 66–92. <http://www.represura.es>
- . 2017. 'El giro político de la censura eclesiástica. El caso de *Critèrion*, la revista de los capuchinos', *Historia Actual Online*, 42 (1), pp. 57–70. <http://historia-actual.org/Publicaciones/index.php/haol/article/view/1373/1140>
- Tafalla, Joan. 2005. 'La mano de Israel. Reconducció del discurs franquista antisemita en la segona meitat dels anys quaranta. El cas de *Destino*'. *Revista HMiC: Història Moderna i Contemporània*, 3, pp. 169–189.
- Talavera i Muntané, Meritxell. 2014. 'Un enfocament atípic de la recepció literària: Rodoreda llegida pels censors franquistes', dins AA.DD., *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Salamanca, 1–6 de juliol de 2012*, Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 3, pp. 273–294.
- Tébar, Javier. 2011. *Barcelona: anys blaus. El governador Correa Veglison: poder i política franquistes (1940–1945)*, Barcelona: Flor del Vent Editors.
- Tébar, Javier; Manel Risques, Martí Marín & Pau Casanellas. 2015. *Gobernadores, Barcelona en la España franquista (1939–1977)*, Granada: Comares Editorial.
- Traverso, Enzo. 2006. *Usos del passat. Història, memòria i política*, València: Universitat de València.
- Vall i Solaz, Xavier. 2000a. 'Josep Maria Castellet i l'existencialisme', *Els Marges*, 66, pp. 7–23.
- . 2000b. 'La contribució de l'existencialisme a l'engatjament', dins *Les literatures catalana i francesa: postguerra i 'engatjament'*, a cura de Ferran Carbó, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 429–443.
- . 2003. 'La 'temptació' religiosa a *L'Étranger* i en la literatura catalana de postguerra', dins AA. DD., *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 291–309.
- Vallverdú, Francesc. 2004. 'Testimonis de repressió i censura', dins *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939–1975)*, dir. de Pelai Pagès i Blanch, Universitat de València, pp. 181–188.

- . 2013. 'La traducció i la censura franquista: la meva experiència a Edicions 62', *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, pp. 9–16.
- Vidal Oliveras, Jaume. 2003. 'Rafael Santos Torroella y la Editorial Cobalto. Promoción cultural en la posguerra', *Ínsula*, 684 (deseembre), pp. 11–15.
- Vilanova, Antonio. 2005. *Auge y supervivencia de una cultura prohibida. Literatura catalana de posguerra*, Barcelona: Destino.
- Vilanova i Vila-Abadal, Francesc. 2005. *La Barcelona franquista i l'Europa totalitària (1939–1946). Lectures polítiques de la Segona Guerra Mundial*, Barcelona: Empúries.
- . 2015. *Fer-se franquista. Guerra civil i postguerra del periodista Carles Sentís (1936–1946)*, Palma: Leonard Muntaner.
- Ysàs, Pere & Carme Molinero. 2007. 'La Diputació de la postguerra: 1939–1949' i 'De la consolidació del franquisme a la crisi de la dictadura: la diputació de 1949 a 1977', dins *Historia de la Diputació de Barcelona, 1812–2005, III: 1939–2005*, coord. de Borja de Riquer, Barcelona: Diputació de Barcelona.